

Η πανελλαδική εκστρατεία διαμαρτυρίας κατά των μνημονίων και των πολιτικών λιτότητας¹

Μαρία Κούση²

Περίληψη

Τα 31 Μεγάλα Γεγονότα Διαμαρτυρίας που πραγματοποιήθηκαν από το Φεβρουάριο του 2010 έως το Δεκέμβριο του 2012 ενάντια στα μέτρα λιτότητας της κυβέρνησης και στα Μνημόνια της τρόικας, συγκροτούν μία πανελλαδική εκστρατεία με υψηλό αριθμό συμμετεχόντων και εστίαση σε αιτήματα κοινωνικής δικαιοσύνης. Με βάση την Πλατεία Συντάγματος κι ευρείες δια-ταξικές συμμαχίες στις οποίες εμπλέκεται ένας μεγάλος αριθμός οργανώσεων αλλά και το ευρύ κοινό (general public), η εκστρατεία επεκτείνεται όχι μόνο σ' όλη τη χώρα, αλλά και στο διεθνικό πεδίο. Παρά το ότι οι άμεσες αιτίες της ελληνικής κρίσης χρέους οφείλονται στη χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-08, κύριο αίτιό της επίσης θεωρείται κι η αδύναμη ενσωμάτωση των περιφερειακών χωρών στην ευρωζώνη. Οι συγκρουσιακοί συσχετισμοί στην περίπτωση της Ελλάδας απεικονίζουν μια στροφή προς τη βαρύνουσα σημασία του χρηματοπιστωτικού τομέα και των οικονομικών δυνάμεων μιας ολοένα και περισσότερο αλληλεξαρτώμενης παγκόσμιας οικονομικής και πολιτικής σκηνής του 21ου αιώνα.

Εισαγωγή

Η κοινωνική διαμαρτυρία στην Ελλάδα έχει ιστορικές και πολιτισμικές ρίζες, με ιδιαίτερα ορατή την εμφάνιση εργατικών κινητοποιήσεων από τις πρώτες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα/πριν το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (Σεφεριάδης 2005) αλλά και αντιστασιακά κινήματα πριν και κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Η κοινωνική διαμαρτυρία αυξάνεται ιδιαίτερα μετά το τέλος της δικτατορικής περιόδου. Από τα μέσα της δεκαετίας του '70, στη Μεταπολίτευση αναδύονται κινητοποιήσεις με οικονομικά, πολιτικά, περιβαλλοντικά, και κοινωνικά αιτήματα (Αλεξανδρόπουλος 2010, Kousis 1999, della Porta et al, forthcoming).

¹ Η παρουσίαση είναι επηρεασμένη σ' ένα βαθμό από τη συνέντευξη με τον M. Sangsari, στο πλαίσιο του προγράμματος Canada-Europe Transatlantic Dialogue, κατά τη διάρκεια του διεθνούς συνεδρίου «Street Politics in the Age of Austerity», του Université de Montréal, 25-2-2013.

² Η Μαρία Κούση είναι Καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνιολογίας, του Πανεπιστημίου Κρήτης. Διεύθυνση ηλεκτρονικής επικοινωνίας: kousis.m@uoc.gr.

Οι πρώτες διαμαρτυρίες κατά των κυβερνητικών πολιτικών λιτότητας στην Ελλάδα εμφανίζονται το 1996-97, κυρίως από πανεθνικά μπλόκα αγροτών που αντιμετώπιζαν αυξημένες εισαγωγές προϊόντων της ΕΕ, περικοπές των επιδοτήσεων και αύξηση των χρεών τους. Οι αγρότες διαμαρτύρονταν κατά των πολιτικών λιτότητας της κυβέρνησης, καθώς η χώρα έπαιρνε μέτρα για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της ένταξης της στην Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση (Bush and Simi, 2001: 121, 106).

Αξιοσημείωτες μεγάλες κινητοποιήσεις ακολούθησαν με διαφορετικά αιτήματα σε όλη τη χώρα, όπως αυτές εναντίον του πολέμου στο Ιράκ (Botetzagias & Boudourides 2004), οι κινητοποιήσεις εναντίον των ιδιωτικοποιήσεων (Kousis 2004), της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, και το 2008, η εξέγερση της νεολαίας κατά της αστυνομικής βίας και της ανεργίας, μετά τη δολοφονία του Αλέξη Γρηγορόπουλου (Iakovidou, Kanellopoulos and Kotronaki 2010, Johnston and Sepheriades 2012, Lountos 2012).

Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην περιφέρεια της ευρωζώνης λειτούργησε ως απειλή για τις κοινωνίες της, όπως συνέβη και σε παρόμοιες οικονομικές κρίσεις στη Λατινική Αμερική (Almeida 2007, 2010), στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (Beissinger and Sasse 2012) και σε κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Kriesi 2011). Από το Φεβρουάριο του 2010 έως το Δεκέμβριο του 2012, τα 31 Μεγάλα Γεγονότα Διαμαρτυρίας (ΜΓΔ)³ ενάντια στα Μνημόνια της τρόικας (Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου) και της κυβέρνησης συγκροτούν μία πανελλαδική εκστρατεία (Tilly 2004, Tarrow 2008, Kousis 2013). Τα ΜΓΔ αυτά χαρακτηρίζονται από: υψηλό αριθμό συμμετεχόντων (από 5.000 έως 500.000), υψηλό αριθμό παράλληλων και ταυτόχρονων γεγονότων, εστίαση σε διεκδικήσεις εθνικής εμβέλειας και κοινωνικής δικαιοσύνης, ευρείες δια-ταξικές συμμαχίες στις οποίες εμπλέκεται ένας μεγάλος αριθμός οργανώσεων αλλά και το ευρύ κοινό (general public), με βάση την Πλατεία Συντάγματος της Αθήνας μπροστά από το Εθνικό Κοινοβούλιο, καθώς και παράλληλες διαμαρτυρίες σε όλη τη χώρα με τις ίδιες διεκδικήσεις (Kousis 2013).

³ Η σχετική βάση δεδομένων δημιουργήθηκε μέσω της Ανάλυσης Γεγονότων Διαμαρτυρίας και παρήγαγε στοιχεία που αφορούν: τις διεκδικήσεις, τις μορφές δράσης, τα χαρακτηριστικά των κινητοποιούμενων, τη χωρική και χρονική κατανομή των διαμαρτυριών, καθώς και τον αριθμό των κινητοποιούμενων από τον Ιανουάριο του 2010 έως τον Ιανουάριο του 2013. Χρησιμοποιήθηκε συνδυασμός εθνικών και διεθνικών πηγών, όπου συμπεριλαμβάνονται η *Ελευθεροτυπία* (εκτός του διαστήματος που δεν λειτουργούσε), ο *Ριζοσπάστης* και η *Αυγή*, καθώς και οι εναλλακτικές ψηφιακές πηγές, Indymedia, και real-democracy.gr.

Η βάση αυτή έχει εν μέρει δημιουργηθεί στο πλαίσιο του προγράμματος «Mediterranean Environment, Networks and Actions» του «Mediterranean Voices: Oral History and Cultural Practices in Mediterranean Cities» (80% EC DG EuropeAid, contract no. E8/AIDCO/2000/2095-05) και 20% University of Crete and other sources).

Η χωρική διάσταση της πανελλαδικής εκστρατείας κατά των Μνημονίων: η Βουλή, οι Πλατείες, ο Διεθνικός χώρος

Τρία είναι τα χωρικά πεδία της πανελλαδικής εκστρατείας κατά των Μνημονίων στην Ελλάδα. Η πλατεία Συντάγματος και η Βουλή αποτελούν το επίκεντρο της εκστρατείας. Όλα τα 31 ΜΓΔ ενάντια στο κράτος και στην τρόικα πραγματοποιήθηκαν στο Σύνταγμα, απέναντι από το Κοινοβούλιο, το διαμεσολαβητικό φορέα που θεωρείται υπεύθυνος για την εφαρμογή και τη διευκόλυνση της διαρθρωτικής προσαρμογής και των πολιτικών λιτότητας μέσω δραστικών αλλαγών στις σχετικές νομοθετικές και θεσμικές ρυθμίσεις (Kousis 2013).

Οι διεκδικήσεις των κινητοποιούμενων στα 31 ΜΓΔ απευθύνονται προς και στοχεύουν τη Βουλή ως τον πλέον υπεύθυνο θεσμό για τις βαθιές και ανατρεπτικές θεσμικές και νομικές μεταβολές και αναδιατάξεις που πραγματοποιήθηκαν με πρωτοφανή ταχύτητα, κάτω από μία νεοφανή διεθνική πίεση από την τρόικα και τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, ενόψει της επαπειλούμενης εξάπλωσης της κρίσης στον Ευρωπαϊκό Νότο και της ενδεχόμενης διάλυσης της ευρωζώνης (Kousis, 2013, Ζαμπάρλουκου και Κούση, 2014).

Ταυτόχρονα όμως, τα 31 σημαντικότερα ΜΓΔ κατά των Μνημονίων, τα οποία κατέληξαν στην Πλατεία Συντάγματος, μπροστά από το Ελληνικό Κοινοβούλιο, συνοδεύονταν από παράλληλες εκδηλώσεις διαμαρτυρίας που διαχέονται στις πλατείες και τους δρόμους ελληνικών πόλεων. Η ομοιότητα των αιτημάτων και η διάχυση της αντιμνημονιακής κινητοποίησης σε ένα σύνολο 1.069 παράλληλων γεγονότων διαμαρτυρίας σε Ελληνικές πόλεις, συγκροτεί μία πανελλαδική εκστρατεία με διάρκεια άνω των τριών ετών (Kousis 2013).

Η πανελλαδική αυτή εκστρατεία κατά της λιτότητας και των διαρθρωτικών αλλαγών των Μνημονίων μετακινείται και πέραν των συνόρων της χώρας στο διεθνικό χώρο, όχι μόνον εντός αλλά κι εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Kousis, υπό έκδοση, 2013). Πέντε από τα 31 ΜΓΔ πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο μεγάλων διεθνικών γεγονότων διαμαρτυρίας ή σε συνεργασία με κινητοποιούμενους σε πόλεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Βόρειας Αμερικής και άλλων περιοχών του πλανήτη. Στο πρώτο από αυτά, της 29-5-2011, ενδεικτική είναι η συμμετοχή κινητοποιούμενων στην πανευρωπαϊκή κινητοποίηση *European Revolution 29 May* που πραγματοποιήθηκε σε 26 Ευρωπαϊκές πόλεις με αίτημα την «πραγματική δημοκρατία τώρα» (Kousis υπό έκδοση, 2013).

Τα Αιτήματα της Πανελλαδικής Εκστρατείας

Η μεγάλη πλειοψηφία των ΜΓΔ συγκροτείται εναντίον των πρωτοφανών μέτρων λιτότητας και διαρθρωτικής προσαρμογής που ψηφίζονται από το Κοινοβούλιο και εφαρμόζονται από το ελληνικό κράτος κάτω από τις οδηγίες της τρόικα. Αναφέρονται στις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις των παραπάνω μέ-

τρων: στη συντριπτική μείωση των μισθών και των συντάξεων, στις αυξήσεις φόρων, στους νέους φόρους, στη δραματική ανεργία, στη δραστική ιδιωτικοποίηση των δημόσιων επιχειρήσεων, στη δραστική αύξηση των ανισοτήτων και της φτώχειας, στην επιδείνωση της ύφεσης και στην έλλειψη ανάπτυξης και ευκαιριών απασχόλησης. Σε 27 από τα 31 ΜΓΔ οι κινητοποιούμενοι ισχυρίζονται ότι οι πολιτικές της τρόικας θα έχουν σημαντικές επιπτώσεις στη δημοκρατία, ενώ σε 25 από τα 31 επισημαίνουν τις επιπτώσεις στην εθνική κυριαρχία. Ισχυρίζονται για παράδειγμα ότι κάτω από τις σαρωτικές αυτές μεταρρυθμίσεις, το Ελληνικό Σύνταγμα παραγκωνίζεται, τα εργατικά και κοινωνικής πρόνοιας δικαιώματα ακυρώνονται, ενώ ταυτόχρονα απειλούνται τα δικαιώματα για την ειρηνική διαμαρτυρία.

Οι Ομάδες και τα Δίκτυα

Οι κινητοποιούμενοι προέρχονται από μία ευρεία ποικιλία ομάδων και δικτύων, ιδιαίτερα σε σύγκριση με προηγούμενες μεγάλες διαμαρτυρίες. Οι συμμετέχοντες των ετερογενών ομάδων απαρτίζουν διαταξικά μεγάλης έκτασης δίκτυα τα οποία περιλαμβάνουν Ενώσεις ή Συνομοσπονδίες εργαζομένων ή επαγγελματιών, τα πολιτικά κόμματα της αριστεράς, αναρχικές και αντιεξουσιαστικές ομάδες, ομάδες νέων (φοιτητών/τριών, μαθητών/τριών), δίκτυα αιτημάτων δικαιοσύνης, το κίνημα των πλατειών/άμεσης δημοκρατίας/Αγανακτισμένων, οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, και επαγγελματικούς και εκπαιδευτικούς φορείς. Από το 2010 έως το τέλος του 2012, το προφίλ των ηγετικών ομάδων με οργανωτικό ρόλο στην πανελλαδική εκστρατεία αλλάζει σημαντικά προς ένα πιο ισχυρό και ευρύ μίγμα. Ενώ στο έτος εκκίνησης της εκστρατείας, τα συνδικάτα και η νεολαία (φοιτητές/τριες) κυριαρχούσαν στην οργάνωση των ΜΓΔ, το 2011 συμμετείχαν ενεργά και ομάδες του κινήματος των πλατειών/Αγανακτισμένων, ομάδες Occupy, αναρχικών, με πολυάριθμη συμμετοχή του κοινού (Kousis, υπό έκδοση, 2013).

Τα αντιμνημονιακά ΜΓΔ διαφέρουν πολύ από τις προηγούμενες κινητοποιήσεις στην Ελλάδα. Ενώ, σε σημαντικό βαθμό, βασίζονται σε προηγούμενες εμπειρίες κινητοποιήσεων με τη συμμετοχή των συνδικάτων (ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, και άλλων φορέων), πολιτικών κόμματος, και της νεολαίας του 2008, η εκστρατεία που συγκροτούν είναι πρωτοφανής σε μέγεθος και κλίμακα, εντός και εκτός των εθνικών συνόρων, ιδιαίτερα αναστοχαστική (δεδομένου και του κινήματος της πλατείας/Αγανακτισμένων) όσον αφορά τα πολιτικά και κοινωνικά πρότυπα των τελευταίων δεκαετιών, και καινοτόμος λόγω της εκτεταμένης χρήσης νέων Τεχνολογιών (ICT) και κοινωνικών μέσων δικτύωσης, για οργανωτικούς και ενημερωτικούς κυρίως σκοπούς (Kousis, υπό έκδοση, 2013).

Διεθνικές Ευκαιρίες και Απειλές

Η πρόσφατη παγκόσμια οικονομική κρίση, με ρίζες στην αμερικανική οικονομική κρίση του 2007, έχει σοβαρές επιπτώσεις για την Ελλάδα, το πρώτο κράτος μέλος της ευρωζώνης που απειλεί το ευρώ με μια πιθανή έξοδο από αυτό, λόγω του υψηλού δημόσιου χρέους της. Στο επίκεντρο της παγκόσμιας προσοχής και υπό πρωτοφανή διεθνή πίεση από ισχυρές οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις, καθώς και στενή κάλυψη από όλα τα μεγάλα διεθνικά μέσα ενημέρωσης, η Ελληνική κυβέρνηση, η οποία θεωρείται υπεύθυνη για την έκθεση της χώρας σε πρωτόγνωρες πιέσεις και καταστάσεις, αντιμετωπίζει ιστορικά διλήμματα εν όψει της «επίδρασης ντόμινο», αν η χώρα εξέλθει από το ευρώ. Ταυτόχρονα όμως θεωρείται υπεύθυνη για τις επιπτώσεις των πολιτικών της επιλογών όχι μόνο για την Ελλάδα, αλλά και για την παγκόσμια οικονομία στο σύνολό της. Οι διαρθρωτικές αλλαγές των Μνημονίων και των συνοδευτικών μέτρων λιτότητας ήταν ραγδαίες και σαρωτικές σε όλους τους τομείς της οικονομίας και κοινωνίας.⁴

Παρά το γεγονός ότι οι άμεσες αιτίες της ελληνικής κρίσης χρέους οφείλονται στην χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-08, κύριο αίτιό της επίσης θεωρείται και η αδύναμη ενσωμάτωση των περιφερειακών χωρών στην ευρωζώνη (Laravitsas, et al. 2010, 2012). Η Ελλάδα ήταν η αφετηρία των επιθέσεων κερδοσκοπίας αλλά και διαρθρωτικών πολιτικών σε άλλα περιφερειακά κράτη της ευρωζώνης. Τα κράτη μέλη του Ευρωπαϊκού Νότου, η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Ιρλανδία, και πιο πρόσφατα η Κύπρος, αντιμετωπίζουν επίσης σοβαρές κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές επιπτώσεις λόγω της οικονομικής κρίσης και των σκληρών μέτρων διάσωσης από Ευρωπαϊκές και διεθνικές οικονομικο-πολιτικές δυνάμεις, όπως την τρόικα.

Οι συγκρουσιακοί συσχετισμοί και εντάσεις που εμφανίζονται με αφορμή την Ελληνική περίπτωση και η παγκόσμια προσοχή που συγκέντρωσε από οικονομικούς και πολιτικούς φορείς εξουσίας, κινούνται πέρα και πάνω από την ΕΕ ως διεθνικό πεδίο ευκαιριών και απειλών (Kousis, υπό έκδοση, 2013) – μέχρι πρόσφατα αναφερόταν ως Ευρωπαϊκό πεδίο νέο-φιλελεύθερων πολιτικών (Imig και Tarrow 2001). Οι συγκρουσιακοί συσχετισμοί για την περίπτωση της Ελλάδας απεικονίζουν μια στροφή προς τη βαρύνουσα σημασία του χρηματοπιστωτικού τομέα και των οικονομικών δυνάμεων μιας ολοένα και περισσότερο αλληλεξαρτώμενης παγκόσμιας οικονομικής και πολιτικής σκηνής του 21ου αιώνα (Κούση και Tilly 2008), που αφορούν εν τέλει τις περισσότερες οικονομίες και κοινωνίες του πλανήτη. Αυτό αντανακλάται στα πιο πρόσφατα στοιχεία για τη φθίνουσα αύξηση του ΑΕΠ⁵ και την έκκληση του ΟΟΣΑ προς τις κυβερνήσεις, για διαρθρω-

⁴ Βλέπε π.χ. Lekakis & Kousis (2013) σχετικά με τις επιπτώσεις στο περιβάλλον.

⁵ Eurostat Ανακοίνωση Τύπου 28-3-2013:

τικές μεταρρυθμίσεις από την Ομάδα των 20 (Group of Twenty Finance Ministers and Central Bank Governors, G20), των μεγάλων οικονομιών του κόσμου.⁶

Μεταβολές στην Εκστρατεία Διαμαρτυρίας κατά των Μνημονίων και των πολιτικών Λιτότητας

Με βάση την προκαταρκτική ανάλυση των κυριότερων χαρακτηριστικών των ΜΓΔ, από το 2010 έως το τέλος του 2012, η πανεθνική εκστρατεία κατά των Μνημονίων και των πολιτικών λιτότητας διαδραματίζεται σε τρεις κύριες φάσεις.

Στην αρχική περίοδο, από το Φεβρουάριο του 2010 έως το Φεβρουάριο του 2011, συγκροτούνται ΜΓΔ εναντίον των «μέτρων σταθερότητας» της κυβέρνησης και του 1ου Μνημονίου της τρόικας, με την εναρκτήρια επέμβαση του ΔΝΤ σε κράτος μέλος της ευρωζώνης. Η περίοδος αυτή οδήγησε σε κλιμάκωση γενικών πανελλαδικών απεργιών και έντονες διαμαρτυρίες, με τρεις νεκρούς υπαλλήλους από ασφυξία σε πυρκαγιά που ξέσπασε μετά από ρίψη μολότοφ σε τράπεζα (Kousis 2013).

Κατά τη διάρκεια της δεύτερης περιόδου, από τον Απρίλιο του 2011 έως το Φεβρουάριο του 2012, τα ΜΓΔ στρέφονται ενάντια στο Πολυνομοσχέδιο και στο 2ο Μνημόνιο με εντατικοποίηση των απεργιών και των διαδηλώσεων, την ισχυρή παρουσία του κινήματος της πλατείας («Αγανακτισμένων») (Leontidou 2012) και του ευρέος κοινού, καθώς και την έναρξη της διεθνικής συμμετοχής στην εκστρατεία κατά της λιτότητας και των οικονομικών αδικιών. Περισσότερα μέτρα λιτότητας ακολουθούν και συνοδεύονται από ΜΓΔ που κορυφώνονται το Μάιο και τον Ιούνιο του 2011. Οι καινοτόμες μορφές δράσης του κινήματος της πλατείας, αλλά και τα συμβατικά ρεπερτόρια δράσης προσελκύουν ένα ευρύτατο φάσμα δικτύων, οργανώσεων και ομάδων με πολυάριθμη παρουσία, όχι μόνο στην πλατεία Συντάγματος αλλά παράλληλα στις περισσότερες –αν όχι όλες– πλατείες της χώρας. Σημειώθηκαν πολύ υψηλά επίπεδα καταστολής καθώς και η μεγαλύτερη αύξηση στον αριθμό τραυματιών συγκριτικά με τις άλλες δύο περιόδους (Kousis 2013).

Στο τέλος της δεύτερης και ταυτόχρονα προεκλογικής περιόδου, ο αριθμός των ΜΓΔ μειώνεται αλλά όχι η ένταση των δράσεων, με αποκορύφωση το ΜΓΔ στις 10 έως 12 του Φεβρουαρίου του 2012, με τη δέκατη (κατά τη διάρκεια της κρίσης) πανελλαδική γενική 48ωρη απεργία εναντίον των μέτρων λιτότητας και του νέου δανείου-πακέτου-PSI της τρόικας. Η ένταση των δράσεων κορυφώθηκε

⁶ <http://www.oecd.org/newsroom/structuralreformsmoreimportantthaneverforastrongandbalancedeconomicrecovery.htm>

με δεκάδες τραυματίες ενώ πρωτόγνωρες και μεγαλύτερες σε έκταση (συγκριτικά με τις προηγούμενες) ήταν οι υλικές ζημιές στο κέντρο της Αθήνας.⁷

Στην τρίτη, μετεκλογική περίοδο, από το Σεπτέμβριο του 2012 έως τις αρχές του Ιανουαρίου 2013, έξι ΜΓΔ συγκροτούνται ενάντια στα νέα μέτρα λιτότητας. Συμπεριλαμβάνονται τρεις πανελλαδικές, γενικές απεργίες του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ), διαδηλώσεις και δύο πανελλαδικές γενικές στάσεις εργασίας – μία από τις οποίες συμμετείχε στην πρώτη Πανευρωπαϊκή απεργία ενάντια στη λιτότητα που διοργάνωσε η Ευρωπαϊκή Συνομοσπονδία Συνδικάτων (European Trade Union Confederation, ETUC), ενώ η άλλη πραγματοποιήθηκε στην επέτειο του Πολυτεχνείου.

Η συμβολή της Πανελλαδικής Εκστρατείας στην πολιτική σκηνή

Η πανελλαδική εκστρατεία κατά των Μνημονίων και των μέτρων λιτότητας συνέβαλε έμμεσα ή άμεσα στη δραστική αλλαγή της ελληνικής πολιτικής σκηνής. Αυτό αντανακλάται ιδιαίτερα μέσω της οικονομικής ψήφου (Kousis and Kanelloropoulos 2013).⁸ Στις εθνικές εκλογές της 6^{ης} Μαΐου 2012 και 17^{ης} Ιουνίου 2012, η οικονομική ψήφος είναι εμφανής: α) στη δραματική πτώση των προηγούμενων δύο κυρίαρχων κομμάτων της Μεταπολίτευσης, ειδικά του ΠΑΣΟΚ, το οποίο κυβέρνησε κατά την πρώτη περίοδο της κρίσης, β) στην ταχεία άνοδο των Αντι-Μνημονιακών κομμάτων του Συνασπισμού Ριζοσπαστικής Αριστεράς-ΣΥΡΙΖΑ, αλλά και του ακροδεξιού, εξτρεμιστικού της Χρυσής Αυγής (Ellinas 2013), γ) στη διαγραφή δεκάδων βουλευτών διαφορετικών κομμάτων που αρνήθηκαν να ψηφίσουν υπέρ των Μνημονίων και συνοδευτικών μέτρων, δ) στη δημιουργία έξι νέων Αντι-Μνημονιακών κομμάτων κατά την περίοδο της κρίσης, ε) στη δραματική πτώση της εμπιστοσύνης προς την κυβέρνηση από 25% στο 7% από το 2010 έως το 2012 (Kousis and Kanelloropoulos 2013).

Παραμένει αδιερεύνητο το κατά πόσο τα ΜΓΔ μπορεί να έχουν επηρεάσει άμεσα ή έμμεσα τη λήψη αποφάσεων που αφορούν τα Μνημόνια και τα συνοδευτικά μέτρα των εμπλεκόμενων διεθνικών και εθνικών φορέων. Ενώ εκτιμάται ότι μπορεί σ' ένα πολύ πιο περιορισμένο βαθμό να έχουν επηρεάσει την ταχύτητα με την οποία τα μέτρα είχαν αποφασιστεί και ψηφιστεί, αυτό παραμένει ένα ανεξερευνήτο ζήτημα το οποίο χρήζει συστηματικής μελέτης στο μέλλον.

⁷ Το ζήτημα αυτό είναι ανεξερευνήτο, εξαιρετικά σύνθετο και μη συγκρίσιμο με τις υλικές ζημιές που συνέβησαν κατά τη διάρκεια των άλλων ΜΓΔ.

⁸ Βλέπε Kriesi 2011.

Βιβλιογραφία

- Almeida, P. D. (2007), "Defensive Mobilization: Popular Movements against Economic Adjustment Policies", *Latin American Perspectives*, issue 154, vol. 34 (3): 123-139.
- Almeida, P. D. (2010), "Globalization and Collective Action", in K. T. Leicht and J. C. Jenkins (eds.), *Handbook of Politics: State and Society in Global Perspective*, London, Springer.
- Beissinger, M. and Sasse, G. (2012), "An End to Societal Patience? The Economic Crisis and Political Protest in Eastern Europe", Nuffield's Working Papers Series in Politics.
- Botetzagias I. and Boudourides M. (2004), "The Iraq War and Greek Anti-War Organisations", *Bad Subjects*, January, No. 64, σσ. 15-17.
- Boudourides M. and Botetzagias I. (2007), "Networks of Protest on global issues in Greece 2002-2003", in D. Purdue (ed.), *Civil Societies and Social Movements*, Routledge/ECPR Studies in European Political Science, London, σσ. 109-123.
- Bush, E. and P. Simi (2001), "European Farmers and their Protests", in D. Imig and S. Tarrow (eds), *Contentious Europeans: Protest and Politics in an Emerging Polity*, London, Rowman & Littlefield Publishers.
- Della Porta D. (ed.) (2009), *Another Europe: Conceptions and practices in the European Social Forums*, Routledge, London.
- Della Porta, D. C. Valiente, and M. Kousis (υπό έκδοση), "Women and Democratization: The Women's Movements and their Outcomes in Italy, Greece, Portugal, and Spain", in P. N. Diamantouros, R. Gunther and H-J Puhle (eds), *Democracy and Cultural Change in the New Southern Europe*, Oxford University Press.
- Ellinas, Antonis A. (2013), "The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece", *South European Society and Politics*, DOI:10.1080/13608746.2013.782838
- Iakovidou, J., Kanellopoulos, K. and Kotronaki, L. (2010), "The Greek Uprising of December 2008", *Situations: Project of the Radical Imagination*, vol. 3 (2): 145-157.
- Johnston, H. and Sepheriades, S. (2012), "The Greek December, 2008", in S. Seferiades, and H. Johnston (eds), *Rioting and Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*, Surrey, Ashgate Publishing.
- Kanellopoulos, K. (2012), "The Accidental Eruption of an Anarchist Protest", in S. Seferiades, and H. Johnston (eds), *Rioting and Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*, Surrey, Ashgate Publishing.
- Kousis, M. (2012), "Who mobilized and with which goals and strategies?" presentation for the Social Movements Network Workshop, "Understanding the new movement wave: Arab Spring, European summer, American fall? Revolutions, anti-austerity and commons movements and the Occupy movement 2008-12" Berkman Center, Harvard University, March 21. http://cyber.law.harvard.edu/21M12socialcooperation/Main_Page
- Kousis, M. (2013), "The spatial dimension of the Greek Anti-Austerity Campaign, 2010-2013", paper presented at the international conference *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy*, Centre de recherche sur les politiques et le développement social Université de Montréal, February 21-22.
- Kousis, M. (υπό έκδοση), "The transnational dimension of the Greek anti-austerity campaign, 2010-2013" in D. della Porta and A. Mattoni (eds), *Transnationalization, diffusion and the 2011 movements: From the Arab Spring to Occupy Wall Street*, Colchester, ECPR Press.

- Kousis, M. and K. Kanellopoulos (2012), "The impact of the Greek Crisis on the Repertoire of Contention, 2010-2012", paper presented at the European Sociological Association panel on "The Eurozone Crisis, Social Protest and the Civil Society", Sept. 12-16, 2012, Mytilene, Lesvos.
- Kriesi, H. (2011), "The political consequences of the financial and economic crisis in Europe: electoral punishment and popular protest", Oxford paper, version 3, November 2011.
- Lapavitsas, C., *et al* (2010), "Eurozone crisis: beggar thyself and thy neighbour", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol. 12 (4): 311-372.
- Lapavitsas, C., *et al* (2012), *Crisis in the Eurozone*, London, Verso.
- Lekakis, J. N. and Kousis, M. (2013), "Economic Crisis, Troika and the Environment in Greece", *South European Society and Politics*. DOI:10.1080/13608746.2013.799731
- Leontidou, L. (2012), "Athens in the Mediterranean 'movement of the piazzas' Spontaneity in material and virtual public spaces", *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, vol. 16 (3): 299-312.
- Lountos, N. (2012), "Radical Minorities, a Decade of Contention and the Greek December 2008", in S. Seferiades, and H. Johnston (eds), *Rioting and Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*, Surrey, Ashgate Publishing.
- Seferiades, S. (2005), "The Coercive Impulse: Policing Labour in Interwar Greece", *Journal of Contemporary History*, vol. 40 (1): 55-78.
- Tarrow, S. (2011), "Global, conventional and warring movements and the suppression of contention. Themes in contentious politics research", *Politica & Sociedad*, 10 (18): 25-49.
- Tilly, C. (2004), *Social Movements, 1768-2004*, London, Paradigm Publishers.
- Αλεξανδρόπουλος, Σ. (2010), Συλλογική δράση και αντιπροσώπευση συμφερόντων πριν και μετά τη μεταπολίτευση στην Ελλάδα, Αθήνα, εκδόσεις Κριτική.
- Ζαμπάρλoύκου, Σ. και Κούση, Μ. (υπό έκδοση 2014), «Εισαγωγή», σε Σ. Ζαμπάρλoύκου, και Μ. Κούση (επιμ.), *Κοινωνικές Όψεις της Κρίσης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Πεδίο
- Κούση, Μ. και Tilly, C. (επιμ.) (2008), *Οικονομικές και Πολιτικές Συγκρούσεις σε συγκριτική προοπτική*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Επίκεντρο.